

ye (Bûsîrî) (a.g.e., I, 211-233); *Tahmîsü Lâmiyyeti'l-‘Acem* (Tuğrâî) (a.g.e., I, 235-270); *Tahmîsü'l-‘Kaşideti'l-Hemziyye* (Bûsîrî); *Tahmîsü Kaşideti “Yâ men yerâ”* (Ebül-Alâ el-Maarî) (a.g.e., I, 273-278); *Yâ delîle'r-rekbi ilâ Necd* (31 beyit); *Şalâtü Zi'l-celâl; Ey Aşl-ı Cümle-i Kâ'inât; Evşekü'l-‘urâ fi'ş-şalâti ve's-selâm ‘alâ hayri'l-verâ; Ri-sâle manzûme ile's-Sulţân Selim el-‘Osmânî; Şerhu'd-Dürreti'l-‘arûziyye* (1425/2004). **Belâgat:** *‘Amelü'ş-şıyâğa fi ‘ilmi'l-belâğa* (el-A‘mâlü'l-kâmîle, el-Mecmû‘atü'l-belâğıyye, IV, 3-170); *Tenkihü'l-‘ibârât fi tavzîhi'l-isti‘ârât* (Bağdat 1936 [‘İlmü'l-beyân adıyla], a.g.e., el-Mecmû‘atü'l-belâğıyye, IV, 190-262); *Manzûmetü fetih'r-rahmân fi'l-me‘ânî ve'l-beyân* (a.g.e., el-Mecmû‘atü'l-belâğıyye, IV, 275-346); *Gayşü'r-rebî‘ fi ‘ilmi'l-bedî‘* (a.g.e., el-Mecmû‘atü'l-belâğıyye, IV, 351-432). **Hadis:** *‘İkdü'd-dürer fi muştalahâti ehli'l-eser* (İbn Hacer el-Askalânî'nin hadis terimlerine dair *Nuḥbetü'l-fiker* adlı eserinin manzum hale getirilmiş şeklidir; el-A‘mâlü'l-kâmîle, el-Mecmû‘atü'l-uşûliyye, V, 221-278); *Tenvirü'z-zamîr fi'ş-şalavâtî'l-müştemile ‘alâ esmâ'î'l-beşîri'n-nezîr* (Hediyetü'l-‘ârifîn, II, 369); *Keşfü'l-esef fi'ş-şalât ve's-selâm ‘alâ seyyidi ehli'ş-şeref; Tenvirü'l-‘ukûl fi eḥâdişi mevlidi'r-Resûl; Ezhârü'l-ḥamâ'il fi'ş-şalavâtî'l-müştemile ‘ale'ş-şemâ'il* (İzâhu'l-meknûn, I, 66); *Tenvirü'l-beşâ'ir fi't-tahzîr ‘ani'l-kebâ'ir; Keşfü'l-be'sâ' bi-ezkârî'ş-şabâḥ ve'l-mesâ'; Fetḥu'r-rezzâk fi ezkârî ref'i'l-implâk.* **Kelâm:** *el-Ferâ'id fi'l-‘akâ'id* (Nesefî akaidinin manzum halde ifadesidir, Musul 1314/1896, el-A‘mâlü'l-kâmîle, el-Mecmû‘atü'l-uşûliyye, V, 55-195); *ed-Dürretü'l-feride li-tâlibi'l-‘aḳide* (a.g.e., el-Mecmû‘atü'l-uşûliyye, V, 197-220); *Fetḥu'l-Mecîd fi ‘ilmi't-tevhîd.* **Fıkıh:** *Kaḫrû'l-‘ârız fi ‘ilmi'l-ferâ'iz* (Bağdat 1939; el-A‘mâlü'l-kâmîle, el-Müteferriḳât, VI, 159-280); *Süllemü'l-vüşûl ilâ ma‘rifeti'l-uşûl* (a.g.e., el-Mecmû‘atü'l-uşûliyye, V, 279-318). **Diğer Eserleri:** *Manzûmetü'l-‘arûz* (el-A‘mâlü'l-kâmîle, el-Müteferriḳât, VI, 281-329; *ed-Dürretü'l-‘arûziyye* diye anılan eseri Nûrî b. Bâbâ Ali el-Karadâğî şerhetmiş [nşr. Alâ eş-Şeyh Nûrî, Erbil 1425/2004], Ömer b. Muhammed Emîn İbnü'l-Karadâğî de bir hâşiye yazmıştır); *İzâhu'l-meḥacce ve iḳâmetü'l-ḥucce ‘ale't-tâ'in fi nesebi sâdâti Berzence; Nazmü'r-risâleti'l-‘Aḳidiyye fi ‘ilmi'l-vaż‘* (a.g.e., el-Müteferriḳât, VI, 337-350); *el-Burhânü'l-celî fi menâkı-*

bi's-Seyyid ‘Alî; el-Cevherü'n-naḳiḳ fi ḳavâ'idü'l-tecvîd (a.g.e., el-Müteferriḳât, VI, 89-157); *Nazmü âdâbi'l-baḫş.*

BİBLİYOGRAFYA :

Nüdehî, el-A‘mâlü'l-kâmîle (nşr. Mahmûd Ahmed Muhammed v.dğr.), Bağdad 1404/1984, I, 9-32; *İzâhu'l-meknûn*, I, 66; *Hediyetü'l-‘ârifîn*, II, 369; M. Emin Zekî, *Târîhu's-Süleymâniyye* (trc. Cemil Ahmed er-Rûzbiyânî), Bağdad 1951, s. 219-224; Muhammed Hâl, *eş-Şeyh Ma‘rûf en-Nüdehî el-Berzencî*, Bağdad 1961; K. Awâd, *Mu‘cemü'l-mü‘elliḳine'l-‘Irâkıyyîn*, Bağdad 1969, III, 319-320; Abdülkerîm el-Müderriş, *‘Ulemâ‘ünâ fi ḫidmeti'l-‘ilm ve'd-dîn* (nşr. M. Ali Karadâğî), Bağdad 1983, s. 573-587; Zirikî, *el-A‘lâm* (Fet-hullah), VII, 105; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu‘cemü'l-mü‘elliḳîn*, Beyrut 1414/1993, III, 727-728, 897; Bâbâ Merdûh Rûhânî, *Târîḫ-i Meşâḫir-i Kürd* (nşr. M. Mâcid Merdûh Rûhânî), Tahran 1382 ḫş., I, 359-362; M. Ali es-Suveyreki, *Mu‘cemü'l-‘lâmi'l-Kürd*, Süleymaniye 2006, s. 719-720; Abdülceb-bar Kavak, “Şeyh Ma‘rûf el-Berzencî ve Kâdiriyye Tarikatının Süleymaniye ve Çevresinde Yaygınlaşmasındaki Rolü”, *Tasavvuf*, sy. 28, İstanbul 2011, s. 137-157.

ALİ BENLİ

NÜREDDİNZÂDE

(نورالدين زاده)

(ö. 981/1574)

Halvetî-Cemâlî şeyhi.

908 (1502-1503) yılında bugün Bulgaristan sınırları içinde kalan Filibe'nin Göpsi nahiyesine bağlı Anbarlı köyünde doğdu. Asıl adı Mustafa Muslihuddin'dir. Babası Nüreddin Ahmed Efendi'ye nisbetle Nüreddinzâde diye tanındı. Kanûnî Sultan Süleyman dönemi Anadolu kazaskerlerinden Mîrim Kösesi diye meşhur Mehmed Efendi'den ilim tahsil etti. Ardından Halvetî şeyhi Sofyalı Bâlî Efendi'ye intisap etti, seyrülükûnünü tamamladıktan sonra Tatarpazarcığı'na şeyh olarak gönderildi. Burada açtığı tekkedeki faaliyetleriyle pek çok mürid edindi. Ancak kendisini çekeyemeyenler, siyasî emelleri olduğuna dair İstanbul'a asılsız haberler gönderip onu tutuklatmak istediler. Durumu öğrenen Nüreddinzâde, günümüzde Yunanistan sınırları içinde bulunan Ferecik (Fere) kasabasında faaliyet gösteren Zeyniyye şeyhi Ali b. Sinan'ın yanına giderek istişarede bulundu ve onun tavsiyesi üzerine hakkında takibat başlatılmadan İstanbul'a gitti (Atâî, s. 80).

İstanbul'da Zeyrek Camii imamına misafir olan Nüreddinzâde, bir süre sonra onunla birlikte Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'nin cuma namazlarından sonra verdiği tefsir derslerine katılmaya başladı. Derste bir âyetin müzakeresi sırasında ol-

dukça farklı ve güzel bir açıklama yapması şeyhülislâmın dikkatini çekti ve bu yabancıyı tanımak istedi. O da kendini “hakkında birtakım ithamlar bulunan Nüreddinzâde denilen âsi ve günahkâr kişi” diye tanıttıca şeyhülislâm durumu öğrenmiş oldu ve bir adamını sadrazama gönderip kendisini bundan haberdar etti; Nüreddinzâde hakkında söylenenlerin iftiradan ibaret olduğunu, onu âlim ve kâmil bir kişi olarak gördüğünü belirtip tezkiyede bulundu (a.g.e., s. 212-213). Nüreddinzâde İstanbul'a gitmeden önce Ferecik'te Ali b. Sinan ile görüştüğüne göre onun başşehre gelmesi Ali Efendi'nin vefat tarihi olan 970 (1562-63) yılından önce gerçekleşmiştir. Öte yandan Münîrî Belgradî, Nüreddinzâde'nin, şeyhi Sofyalı Bâlî Efendi hakkındaki dedikodular yüzünden İstanbul'a gittiğini söyler (*Silsiletü'l-mukarrebîn*, vr. 113^a). Bu durumda onun Bâlî Efendi'nin vefat ettiği 960'tan (1553) önce şehre geldiğini kabul etmek gerekir.

Nüreddinzâde daha sonra sadrazamla görüştü. Kendisinden çok etkilenen sadrazamın teklifi üzerine memleketine gidip ailesini İstanbul'a getirdi ve Küçük Ayasofya Zâviyesi şeyhliğine tayin edildi. Vefatına kadar burada faaliyet gösteren Nüreddinzâde'nin müridlerine tasavvuf eğitiminin yanı sıra dinî bilgiler de öğrettiği, tefsir ve hadislerden nakillerde bulunduğu sohbetlerine ileri gelen âlimlerin de katıldığı belirtilmektedir. Onun meclislerine talebelik ve muîdlik yıllarında Aziz Mahmud Hüdâyî'nin de katıldığı, zikir telkin ettiği kişiler arasında başta Kanûnî Sultan Süleyman ve Sokullu Mehmed Paşa olmak üzere birçok önemli zatın da yer aldığı nakledilmektedir.

Rivayete göre Kanûnî Sultan Süleyman'ın Sigetvar seferi için karar vermesinde Nüreddinzâde'nin bir rüyası etkili olmuştur. Kanûnî, Sigetvar seferine onu da götürdü. Kalenin fethi henüz gerçekleşmeden padişahın vefat etmesi üzerine naaşının İstanbul'a getirilmesi işinde Vezir Ahmed Paşa ve Mîrâḫur Ferhat Ağa ile birlikte Nüreddinzâde ve dervişleri de yer aldı (Atâî, s. 100; Solakzâde, II, 313). Öte yandan Sigetvar'da padişahın iç organlarının gömüldüğü yere yaptırılan türbe ve zâviyede Nüreddinzâde'nin halifelerinden Bosnevî Ali Dede görevlendirildi (Atâî, s. 465-466). Kanûnî'nin, her namaz sonrası virdini okuduğu 1000 taneli tesbihi vefatına yakın Şeyh Nüreddinzâde'ye iade edildiği, onun da tesbihi daha sonra Şeyh Ahmed Şernûbî'ye hediye ettiği belirtilmektedir (Harîrîzâde, II, vr. 181^b-182^a). Sadrazam

Sokullu Mehmed Paşa, İstanbul Kadırga'da Mimar Sinan'a inşa ettirdiği külliye de Nüreddinzâde için bir tekke yaptırdı, ancak inşaat tamamlanmadan Nüreddinzâde ölünce buraya pîrdaşı Kurt Mehmed Efendi tayin edildi. Zilkade 981 (Mart 1574) tarihinde vefat eden Nüreddinzâde, Edirnekapi'da Hayrettepe denilen yere defnedildi. Kabir yeri Cumhuriyet döneminin başlarında aynı yerde şehidler için düzenlenen mezarlık çalışmaları sırasında kaybolmuştur. Vefatına "hayrül-âmel" ve "vâ şeyh-i dîn" terkipleri tarih düşürülmüştür.

Nüreddinzâde yöneticilerle yakın ilişki kurması, birçok müride sahip olması ve onlara hilâfet vermede acele etmesi gibi sebeplerle dönemin bazı sūfleri tarafından eleştirilmiştir. Özellikle pîrdaşı Sarhoş Bâî Efendi, onun devlet adamlarınının kapısına gidip gelmesini önkilerde görülmemiş bir bid'at diye nitelemiş, bid'atın ise fitne vesilesi olduğunu ifade etmiştir. Nüreddinzâde bu tenkide karşı, yöneticilere nasihat ederek onların doğru yoldan ayrılmamalarını ve âdil davranmalarını sağlamanın halkı zulûmden kurtarmak anlamına geldiğini, bu durumun bin müridi irşad etmekten daha faziletli kabul edildiğini söylemiştir. Öte yandan onun devlet erkânıyla yakın ilişki içinde bulunduğu halde yeme içme ve giyimde sadeliği tercih etmesi, zâviyesinde pişen

yemeklerden yemesi, halk ile arasına mesafe koymayıp alçakgönüllü davranması tasavvuf prensiplerinden uzaklaşmadığının kanıtı sayılmıştır. Şeriat kurallarını uygulamadaki titizliğiyle bilinen Nüreddinzâde yetiştirdiği halifeleri irşad için gönderirken Allah ve resulünün hakkını bütün halkın hakkına tercih etmelerini tavsiye ederdi. Bu sebeple Bayramiyye şeyhlerinden Hâşimî Emir Osman Efendi, bazı ithamlarla karşılaşınca dürüstlüğüne inandığından onu dergâhına alıp müridliğe kabul etmiş ve üzerindeki töhmetin bertaraf edilmesini sağlamıştır (Atâî, s. 463). Ancak bir başka Bayramî Melâmî kutbu Hamza Bâî hakkında olumsuz kanaat taşıdığından onun cezalandırılması için gayret göstermiştir.

Nüreddinzâde'nin tarikat silsilesi Sofyalı Bâî Efendi, Kâsım Çelebi, Cemâl-i Halvetî (Çelebi Halife), Pîr Muhammed Erzincânî vasıtasıyla Halvetiyye'nin ikinci pîri Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'ye ulaşır. Vefatından sonra Küçük Ayasofya Zâviyesi'nin meşihatı halifelerinden Kırımlı Şeyh Tatar İbrâhîm ve Tatar İsâ Efendi tarafından sürdürülmüştür. Yine halifelerinden Bosnalı Şeyh Abdülmü'min, İstanbul Fatih'te Drağman Tekkesi'nde (Tercüman Zâviyesi), Ayasofya Camii vâizlerinden Tırhalalı Şeyh Ali Kemâlî ile Süleymaniye Camii vâizlerinden Şeyh Derviş Efendi, Pîrî Paşa Zâviyesi'nde, Kırımlı Şeyh Mehmed Varna'da, Malkara-

lı Şeyh Mehmed ile Tırhalalı Şeyh Câfer Tırhala'da kurulan zâviyelerde faaliyet göstermişlerdir. Küçük Ayasofya Zâviyesi'nin zâkirbaşı Foçalı Hatib Zâkirî Hasan Efendi, Karagümrük Kethüdâ Kadın Camii vâizi Şeyh Hasan Nefâyîsî, Küçük Nüreddin olarak da tanınan Aydınlı Mübederis Hamza b. Turgut ve Filibeli Ebûbekir Efendi de Şeyh Nüreddinzâde'nin yanında yetişenlerdendir. Halvetiyye şeyhlerinden *Lemezât* müellifi Cemâleddin Hulvî'nin Nüreddinzâde'nin damadı olduğu kaydedilmektedir.

Eserleri. 1. Tefsîr. En'âm sûresine kadar geldiği belirtilen bu Arapça tefsirin Bakara sûresi 40. âyetine kadar olan bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Reşid Efendi, nr. 42). Aynı kütüphanede Asr sûresi (Hasan Hüsnü Paşa, nr. 763/4, vr. 37^a-43^b; yanlışlıkla Nûr sûresi olarak kaydedilmiştir) ve İhlâs sûresi (Dârülmesevî, nr. 55/4, vr. 53^a-54^a) tefsirleri de vardır. **2. Risâle fi mi'râci'n-Nebî aley-hisselâm** (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1448/8, vr. 68^b-80^b; Reşid Efendi, nr. 1117/1, vr. 1^b-10^a). **3. Fezâilü'l-cihâd** (Süleymaniye Ktp., Ayasofya nr. 1987, vr. 1^b-24^b). **4. Makâle fi'l-avâlimi'l-külliyye** (Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 763/7, vr. 58^a-59^b; Hâlet Efendi, nr. 805/8, vr. 54^b-55^a). Lâhût, ceberût, melekût, mülk ve nâsût âlemlerine dair Türkçe bir risâledir. Bazı kaynaklarda "Vahdet-i vücûd risâlesi" şeklinde kaydedilen eser bu olmalıdır. **5. Tercüme-i Menâzilü's-sâirîn** (Süleymaniye Ktp., Şâzelî Tekkesi, nr. 159/13, vr. 107^b-120^a). Hervevi'ye ait eserin tercümesi olan bu risâleyi müellif *Şerh-i Menâzil* adıyla şerhetmiştir (İÜ Ktp., TY, nr. 3689). **6. Şerhu'n-Nuşûş** (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1278, vr. 1^b-166^a). Sadreddin Konevî'nin vahdet-i vücûdun esaslarına dair *en-Nuşûş fi tahkiki't-tavri'l-mahsûs*'unun şerhidir. **7. Şerhu'l-Vâridât** (*Risâle fi izâhi ma vaqa'a fi's-sirri'llezî ebânehû Maḥmûd es-Simâvî*) (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 2079/17, vr. 209-262). Bedreddin Simâvî'nin eserini tenkit için yazılmış bir şerhtir. Müellif burada nasların te'vili, varlık anlayışı, âhîret, melekler ve mücerret varlıklar gibi konularda Şeyh Bedreddin'i eleştirmiştir (*DİA*, XLII, 521). **8. Tercüme-i Fikhü'l-Keydânî** (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 827/17, vr. 100^b-103^a). Lutfullah en-Nesefî el-Keydânî'nin *Fikhü'l-Keydânî* diye de bilinen *Muḥaddimetü's-şalât* adlı eserinin tercümesidir. Kaynaklarda Nüreddinzâde'ye daha başka eserler de nisbet edilmiştir.

Nüreddinzâde'nin Arapça tefsirinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 42)

BİBLİYOGRAFYA :

Nüreddinzâde, *Fukarâya Nasihat*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 818, vr. 58*; Hisım Ali Çelebi, *el-İkdu'l-manzûm fi zikri efâdli'r-Rûm* (Taşkôprizâde, eş-Şekâ'ıku'n-nu'mâniyye içinde), Beyrut 1395/1975, s. 429; Seyyid Nizamoğlu, *Câmiu'l-maârif*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2335, vr. 11*; Atâi, *Zeyli Şekâik*, s. 62, 80, 100, 151-152, 211-214, 363, 370, 463, 465-466, 470, 595-596, 599-600, 604, 654, 677, 759, 762; Müniri Belgradî, *Silsiletü'l-mukarrebîn*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2819, vr. 113*-114*; Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 281, vr. 277*-278*; Solakzâde, *Târih* (s.nşr. Vahid Çabuk), İstanbul 1989, II, 313; Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, I, 193-194; Harîrîzâde, *Tibyân*, II, vr. 181*-182*; Mehmed Şükrü, *Silsilenâme-i Süfiyye*, Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdâyî Efendi, nr. 1098, s. 45; *Osmanlı Müellifleri*, I, 145, 171; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, III, 343-345; V, 52; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, s. 356; Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, İstanbul 2012, s. 48-50, 238-239, 241, 254, 272, 299, 328-329, 337-338, 385; Hasan Kâmil Yılmaz, "Aziz Mahmud Hüdâyî", *DA*, IV, 338; Machiel Kiel, "Filibe", a.e., XIII, 82; a.mlf. – Grigor Boykov, "Tatarpazarcığı", a.e., XL, 171; Mustafa Uzun, "Hulvî, Cemâleddin", a.e., XVIII, 347; Feridun Ermeçen, "Süleyman I", a.e., XXXVIII, 62; Semih Ceyhan, "Vâridât", a.e., XLII, 521.

REŞAT ÖNGÖREN

NURHÂLİS MÂCİD

(1939-2005)

Yenilikçi dinî düşünceleriyle tanınan
Endonezyalı müslüman aydın,
eğitimci ve fikir adamı.

17 Mart 1939'da Doğu Cava'nın Jombang şehri yakınlarındaki Mojoanyar köyünde dindar bir aile ortamında doğdu. Adının Latin harfleriyle imlâsı Nurcholish Madjid şeklindedir; halk arasında Cak Nur lakabıyla tanınır. Nehdatü'l-ulemâ teşkilâtı içerisinde önemli bir konumu olan babası Ebû Tâhir (hac dönüşünden sonra benimsediği adıyla Abdülmâcid [Abdul Madjid]), 1945-1947 yıllarında çoğu İslâmci gruplarca desteklenen Majlis Syura Muslimin Indonesia (MASYUMI) Partisi'nin genel başkanlığını yapmıştır. Nurhâlis ilköğrenimi sırasında ayrıca babasının medresesinde dinî eğitim aldı. Daha sonra Rejoso'daki Nehdatü'l-ulemâ bağlantılı Pesantren Dârululûm'a girdi ve burada iki yıl boyunca Kur'an, tefsir, hadis, kelâm, mantık, ahlâk, tasavvuf, fıkıh ve Arap dili yanında matematik, fen bilgisi okudu, yabancı dil öğrendi. Pesantrenin çevresindekilerin MASYUMI Partisi'ne karşı olmaları ve kendisini rahatsız etmeleri dolayısıyla huzuru bozuldu ve buradan ayrılmak zorunda kaldı. Babasının yönlendirmesiyle, Doğu Cava'nın Ponorogo şehri yakınların-

Nurhâlis
Mâcid

daki Gontor'da kurulan Pondok Modern Dârüsselâm'ın Külliyyâtü'l-muallimîne'l-İslâmîyye kısmına girdi ve on altı-yirmi iki yaş arası öğrenimini klasik pesantren usulüyle modern eğitimi birleştiren bu okulda sürdürdü. Diğer pesantrenlerde spor ve müzikli eğlence haram sayılırken Gontor'daki pesantrende öğrencilerin spor yapmaları, müzikle ilgilenmeleri teşvik ediliyordu, kendisi burada İngilizce ve sosyal içerikli dersler de alıyordu. 1960'ta Gontor'daki pesantreni bitirdiğinde Arapça ve İngilizce'de belli bir düzeye ulaşması yanında modern İslâm düşüncesini de tanımış oldu. Zamanla neo-modernist bir müslüman düşünür olmasında Fazlurrahman'la birlikte geleneksel Rejoso ve modern Gontor pesantrenlerinin de payı vardır.

Nurhâlis, 1960'ta Cakarta'daki Institut Agama Islam Negara'ya bağlı Edebiyat Fakültesi İslâm Tarihi ve Arap Edebiyatı Bölümü'ne girdi. Burada Endonezyaca ve Arapça'nın dışında İngilizce ve Fransızca'sını da geliştirdi; farklı içtimaî ve fikrî çevrelerden gelen öğrenci gruplarıyla temas kurdu. 1965'te lisans öğrenimini tamamladıktan sonra aynı bölümde yüksek lisansa başladı. 1968'de *Al-Quran Sebagai Buku Berbahasa Arab dan Hubungannya dengan Kemanusiaan dan Kandungnya* (Arapça bir kitap olarak Kur'an ve onun insan çevresiyle ilişkisi) adlı teziyle -yüksek lisansa eşdeğer olan- "doktorandus" unvanını aldı. Üniversite öğrenimi sırasında öğrenci faaliyetlerinde de rol aldı ve öğrenci liderliği yaptı. Ülkenin karşılaştığı siyasal, sosyal ve dinî sorunlarla ilgilenmeye başladı. 1963'te ülkenin en büyük öğrenci teşkilâtı olan Müslüman Öğrenciler Birliği'ne katıldı ve 1967-1971 arasında genel başkanlığını üstlendi. Bu arada Güneydoğu Asya Müslüman Öğrenciler Birliği'nin de ilk başkanlığına seçildi ve iki yıl bu görevde kaldı. 1969-1971 yıllarında Milletlerarası Müslüman Öğrenci Dernekleri Federasyonu'nun genel sekreter vekilliğini yürüttü. Ekim 1968'de öğrenci teşkilâtı lideri

olarak Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı tarafından bu ülkeye davet edildi. Amerika'da kaldığı beş hafta boyunca çeşitli üniversiteleri ve akademik çevreleri ziyaret etti, seminerlere katıldı ve bilim çevreleriyle görüşmeler yaptı. Amerika dönüşünde Paris'e de uğradı. Ardından Türkiye, Suriye, Irak, Küveyt, Suudi Arabistan, Sudan, Mısır, Lübnan ve Pakistan'ı ziyaret etti. Ocak 1969'da Endonezya'ya döndü. Gezileri sırasında müslüman liderler ve ilim adamlarıyla görüştü. İki ay sonra Kral Faysal'ın daveti üzerine Müslüman Öğrenciler Birliği'nin on öğrencisiyle birlikte Mekke'ye giderek hac farızasını yerine getirdi. Müslüman Öğrenciler Birliği'nin hedeflerini açıklayan ve fikrî misyonunu ortaya koyan bir kitapçık hazırlamaya başladı. *Nilai-Nilai Dasar Perjuangan* adıyla yayımlanan çalışma, Mayıs 1969'da Doğu Cava'nın Malang şehrindeki Müslüman Öğrenciler Birliği kongresinde rehber kitap olarak kabul edildi.

1972'de mezun olduğu Institut Agama Islam Nagara Syarif Hidayatullah'a öğretim görevlisi olarak tayin edilen Nurhâlis Mâcid, 1971-1974 yıllarında Cakarta'da yayımlanan *Minbar* dergisinin başeditörlüğünü yaptı. Cakarta'da arkadaşlarıyla birlikte Sosyal Bilimler Araştırma Enstitüsü'nü kurarak 1973-1976 yıllarında buranın, 1974-1992 yılları arasında Cakarta'daki Samanhudi İslâm Araştırmaları Enstitüsü'nün müdürlüğünü yürüttü. 1974'te Endonezya'yı ziyaret eden Fazlurrahman ve meslektaşısı Leonard Binder'le tanıştı. 1976-1984 arasında Endonezya İlmî Araştırmalar Kurumu'nda görev aldı. Burada Endonezya dinî ve siyasî düşüncesinin oluşumu ve tarihî gelişimi hakkında seminerler ve konferanslar verdi. 1976'da Ford Foundation tarafından desteklenen Chicago Üniversitesi'ndeki "Islam and Social Change" adlı uluslararası araştırma seminerine katıldı. Chicago Üniversitesi'nde doktora yapmak üzere eşi ve iki çocuğuyla birlikte 1978'de Amerika'ya gitti. Fazlurrahman'ın danışmanlığında 1984'te tamamladığı *Ibn Taimiya on Kalam and Falsafah: Problem on Reason and Revelation on Islam* adlı tezinde Takıyyüddin İbn Teymiyye'nin çoğu insanın düşündüğü gibi reformcu olmadığını savundu. Ardından hem klasik hem modern dinî ilimlerde iyi yetişmiş bir ilâhiyatçı olarak ülkesine döndü. Institut Agama Islam Nagara Syarif Hidayatullah'a bağlı Fakultas Pasca Sarjana'ya öğretim üyesi tayin edildi; bir süre sonra da İslâm Felsefesi Kürsüsü'nde profesör oldu. 1986'da arkadaşlarından